

Рени Йотова. Текст от представянето на сборника.

За сборника: *Мигриращи култури и социални практики*, посветен на 10-годишнината от основаването на Академичния кръг по Сравнително литературознание. Съставител Румяна Л. Станчева. Редакционна колегия Николай Аретов, Огнян Ковачев, Румяна Л. Станчева. Библиотека *Голямото вписване*. София, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски”, Издателски център „Боян Пенев”, 2013, 353 с. [Cultures migratoires et pratiques sociales/ Migrating Cultures and Social Practices].

Уважаеми колеги,

За мен е удоволствие да представя сборника „Мигриращи култури и социални практики“, посветен на 10-годишнината от основаването на Академичния кръг по Сравнително литературознание. Сборникът съдържа материали от едноименния колоквиум, организиран от Академичния кръг по Сравнително литературознание и обединява двама автори от различни научни институции: Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Института за литература, Института по балканистика с Център по тракология, Института по наукознание и история на науката при БАН, ПУ „Паисий Хилендарски“, Университета „Мария Кюри-Склодовска“ в Люблин (Полша), Центъра за компаративистични изследвания в Гьотинген (Германия), Виенския университет (Австрия). Съставител на сборника е Румяна Л. Станчева.

Текстовете са обединени в шест раздела, целящи да вплетат фантазното на литературния текст и реалността на миграциите и проблематизират миграцията като социална практика. Явлението е осмислено в интердисциплинарен план въз основа на изключително богата палитра от автори и проблеми около напреженията на личността, около понятието за родина, властта на чуждата среда, а също и около миграцията на теми и понятия. Сборникът поставя изключително важни въпроси около драмата на изкореняването и множествената идентичност, в него съжителстват и различни научни нагласи, присъщи на Сравнителното литературознание, което по своята същност е отворено за експерименти. Презграничният и интердисциплинарен анализ на текста прави този сборник изключително интересен не само за литератори, но и за историци и социолози.

Бих искала да споделя с вас някои по-обща разсъждения около темата за миграцията, преди да се спра и на някои от публикуваните научни статии. До 1989 г. Европа беше разделена на две и от двете страни на желязната завеса се подхранваха деформирани представи за Другия. За Запада „Другата Европа” си оставаше една смътна реалност, Източна Европа мечтаеше за богатствата и изобилието на Запада. Интелектуалецът в комунистическия режим живееше безкрайно потиснат от догмите на социалистическия реализъм и бленуваше за свобода зад граница. Подкрепяни от предаванията на радио „Свободна Европа”, от емигрантските асоциации, от публикуването на книги в приемните страни, много от емигрантите превръщат изгнанието в трибуна на националните ценности, пренасят извън родината един дискурс за родината.

Изгнанието е политическа реалност и като такава не може да бъде разглеждано извън своя политически контекст. Открай време писателите биват прокудени заради политическите или религиозните им убеждения. Да си припомним Волтер, който двайсет и пет години пребивава в изгнание във Ферне (Швейцария) и за когото тези години са най-активният и най-щастлив период за философа. Виктор Юго също се възползва с пълна сила от изгнанието си: деветнайсет години в Брюксел, Жерзе и най-вече в Гернезе и неслучайно възкликва: „Може би ще умра в изгнание, но ще умра обогатен”¹.

Историята на ХХ в. е белязана от няколко големи миграционни вълни: испанците, бягащи от репресиите на Франко през 1939 г. (Рафаел Алберти, Хорхе Гилен, Хуан Гойтисоло), германците, бягащи от нацизма (Томан Ман, Бертолд Брехт, Йосиф Рот), руснаците, напускащи родината на няколко емиграционни вълни (Набоков, Бунин през 1917 г., а после Виктор Серж, Солженицин). Мъчително изгнание, което намира понякога изход в самоубийството, какъвто е случаят с Валтер Бенямин или Стефан Цвайг.

Но изгнанието може да бъде и избор, литературна стратегия. Според Джойс, който като цяло отхвърля социалния порядък, оръжията на писателя са изгнанието, хитростта и мълчанието. Джеймс Джойс избира доброволно изгнанието, по време на което ще бъде в постоянна война с цялото общество и неговите индивиди, защото тази изгнаническа душа му е необходима, за да твори.

Установяването на комунистическите режими поражда нова вълна от интелектуалци емигранти от „другата Европа”. Йожен Йонеско напуска Румъния през 1938 г. Пол Гома иска политическо убежище през 1981 г. и възкликва: „Да пиша тук на румънски? Но *за кого?* И най-вече *за кога?*” Виржил Танасе се установява в Париж през 1977 г. и гледа на изгнанието

¹ Victor Hugo, *Pendant l'exil 1852-1870*, Paris, Nelson Éditeurs, Année : nd.

като на зоологическа градина, в която писателят е откъснат от своята естествена среда и загубва свободата си. Докато за Андрей Макин, пристигнал в Париж през 1987 г., изгнанието е като смърт, която води към прераждане. За него изгнанието е повече опит, отколкото чувство. То е голямо богатство, което ви позволява да станете друг човек, да приемете друга идентичност. В този смисъл да твърдиш, че страдаш, когато си в изгнание, това е само поза. През 1956 г. Агота Кристоф и Адам Биро напускат Унгария. В „Евенман дьо Жьоди“ от 5-11 септември 1991 г. Агота Кристоф възкликва: „Мразя руснаците, те опустошиха моята страна!“ А Адам Биро разказва: „250 000 души заминаха. Това беше като епидемия. Бъдещето на Унгария беше съвсем несигурно. Говореше се, че Съветският Съюз ще ни приобщи като автономна република, че ще депортират децата в Сибир.“²

Чоран формулира следния принцип на оцеляване: „да си създадеш външен център: страна, пейзаж, да обвържеш мислите си с пространството“³. Тази стратегия му позволява да преодолее меланхолията, ръководен от принципа „далеч от себе си и близо до далечността.“

Люба Юргенсон, руска еврейка, живее в Париж от 1975 г. Спомня си за маргиналният живот, който е водила в собствената си страна⁴. Милан Кундера също се установява през 1975 г. във Франция. В романа си „Незнанието“ чрез образите на Ирена и Йозеф той разкрива вкореняването в изгнанието и невъзможното завръщане в родината. След падането на комунизма завръщането стана възможно, но се оказа източник на дълбоки разочарования.

Как да се пише в изгнание? За кого и на какъв език? В една своя статия „Weltliteratur-ата. Как се четем едни други“⁵ Милан Кундера подчертава непоправимото неравенство, което съществува между големите и малките нации, което изтласква последните в периферията на литературното пространство. Да се пише на езика на големите нации е шанс за признание. „Макар, че от 1918 година той е гражданин на новоconstituираната Чехословакия, Кафка е писал единствено на немски и е смятал себе си за немски автор. Но представете си за момент, че той е писал книгите си на чешки. Кой би го познавал днес?“ – констатира Кундера.

Към понятието за изгнание се добавиха и по-нови понятия като „изкореняване“ или „отскубване“ и „битуване на чужда земя“. Думата „изкореняване“ е много силна, в нея се съдържа нещо окончателно и невъзвратимо. Невъзможното завръщане, изсъхване и смърт. Хана Аренд определя по следния начин изкореняването: „Да си скъсал с корените означава да

² Мое интервю с Адам Биро в Париж, от 10 май 2007 г.

³ *Le Livre des leures*, Paris, Gallimard [Arcades], 1992, p.171.

⁴ Мое интервю с Люба Юргенсон в Париж, на 8 май 2007 г., в дома ѝ.

⁵ Вж. Литературен вестник 30.01.-5.02.2008., с. 3 и 7.

нямаш място в света, признато и гарантирано от другите; да си безполезен, това означава да не принадлежиш на света.”

През XX в. се появява ново духовно семейство от писатели без корени. Към тази категория можем да причислим както писателите емигранти, бягащи от родината по политически причини, така и „екзистенциалните отшелници”, които не се чувстват у дома никъде. Думата изкореняване е биологичен термин и ако продължим метафората: дървото без корени изсъхва и умира. Изкореняването е чувство, онтологически опит. Свързва се с тотална загуба на отправните точки, с липса на принадлежност. Субектът живее в свят, който не му принадлежи, в една действителност, радикално различна от неговата. С творчеството на Агота Кристоф литературата на изкореняването достига крайна степен на nihilизъм, тя е дълбоко трагична, отрицателен опит: отричане на чуждия език, отричане на чуждата страна. Клаус, който е преживял четиридесет години в изгнание твърди в *Третата лъжа*: „Казвам му, че животът е напълно безполезен, безсмислица, заблуда, безкрайно страдание, изобретение на един Не-Бог, чиято лошотия надхвърля здравия разум.”

За Юлия Кръстева връзката между идентичност и език е съществена. Тя определя изгнанието като убийство на майчиния език. Изгнанието е трагедия, но също и спасение, то прави възможна пълноценната среща с един чужд език. Колкото по-уязвимо става битуването в света, толкова повече се засилва безпокойството у човека и усещането му за отчужденост от самия себе си. Чужденецът, който принадлежи на две култури е като „чудовище на кръстопътя”, едно хибридно създание, което не може да бъде причислено към никоя нация. А няма потребността от национална принадлежност е естествена за човека или тя му е внушена от идеологията на дадена държава? Нима за човека не е също толкова присъщ стремежът да скъса с корените, да поеме по непознати пътища, да излети от своето гнездо? „България, мое страдание”. Матей Вишник казва за себе си, че корените му са в Румъния, а крилете във Франция. Междуетничното придобива за Юлия Кръстева особено измерение на един бленуван език – поетичният език, който е бездомен език. Понятието „бездомни езици” е подробно развито от Марк Крепон, който противопоставя „бездомните езици”, които са бленувани езици, на майчиния език. Случаят с немските евреи е особено показателен в този смисъл, тъй като правото да притежават немския като свой език им е отнето, откъдето се ражда необходимостта да измислят в рамките на своя език друг код, говор, който представлява дом, но самият той е бездомен. Това е езикът, който даден човек обитава, но който няма свое място, не се свързва с определено историческо и геополитическо пространство. Според Дерида, човек не може да има много езици за свой дом, дори и да владее няколко езика, той

посочва един от тях за *свой* език, дори и да не принадлежи на колективната история на този език. Чудовищна идентичност, интертекстуална личност позволяват на Кръстева да живее като интелектуалка номадка, за която интердисциплинарното преминаване на границите между лингвистика, психоанализа, философия и литература, отдавна е практика. Какъв е езикът на „чудовището на кръстопътя“? Юлия Кръстева акцентира върху рационалното начало във френския език, вписвайки се в стереотипа, изграден от Риварол, за ясната мисъл, облечена в ясно слово, която е присъща на френския дух. Кръстева нееднократно подчертава, че това е езикът, който тя е **избрала** и който тя противопоставя на езика, който ѝ е даден с раждането. „Тялом и духом живея на френски език.“ Нанси Хюстън: „Изгнаниците са богати. Богати с натрупаните си и противоречиви идентичности.“ Почеркът ще намери свой дом в езика на превода. За Пруст, Кръстева пише: „Този объркан човек?, този полу-евреин, този хомосексуалист, който не искаше да се числи – нито към евреите, нито към французите, нито към хомосексуалистите, си беше избрал една единствена родина: почеркът на превода.”⁶

Авторите на научните статии в сборника си дават сметка, че с гореизложеното продължавам диалога и утвърждавам някои от основните тези, представени от тях.

Бих искала сега да изтъкна някои от съществените идеи, развити от авторите. **Стоян Атанасов** разглежда идентичността на имигранта през възгледите на Цветан Тодоров, изтъквайки, че фигурата на имигранта разкрива основни черти на човешката идентичност. Безспорно е, че „аксиома в съвременната хуманитаристика и антропология е възгледът, че няма „чисти“ и еднородни култури. В смисъла на Цветан Тодоров животът на чужда земя предполага на първо място преместване на погледа от родното към чуждото. В този смисъл имигрантът Тодоров се чувства не толкова „човек на чужда земя“, лишен от родното, колкото французин с българско минало.

Милена Кирова изследва как писането (и възприемането) на миналото въобразява националната общност на древноеврейския колектив. След обстоен и задълбочен анализ тя показва как „Еврейската Библия умее да измисля лоши съседи, за да опази „своята“ идентичност чрез добри огради. С други думи как се конструира „своята“ идентичност чрез отричане на чуждата като заплашителна и разрушителна сила.

Николай Аретов ни въвежда в творчеството на един значителен и открояващ се автор, Светослав Миларов, който не влиза в канона на българската литература и който не успява да разгърне своя голям потенциал. Съвременният читател остава с впечатлението, че Миларов е „у дома“ в Цариград, в Загреб и в Русия и не се чувства особено комфортно в България.

⁶ Julia Kristeva, *L'avenir d'une révolte*, Calmann-Lévy, 1998, p.75.

Сандра Власта прилага понятието на Арджун Ападурай за „глобалните етнопейзажи“ върху мигрантската литература, показвайки как то се случва на индивидуално равнище и води до много различни тълкувания (въз основа на опита на руските евреи в Австрия, на турците във Виена или на хората от Бангладеш в Лондон). Мигрантската литература по-скоро „представя индивиди“, отколкото групи; тя насочва по-скоро към възможността за изграждане, гъвкавост и индивидуалност на идентичностите.

„Чужденецът“ като *alter ego* на „всекидневния“ човек в творчеството на Пенчо Славейков“ е текст за човека, търсещ глобална перспектива към социалното си съществуване, чрез който **Антоанета Балчева** показва как чуждостта се възприема като орис, но и като начало на творческо вдъхновение, условие за духовно възкресение.

Таня Казанджиева разглежда българския аспект на миграцията чрез темата за бежанството във вестниците „Тракия“ и „Македония“, проблем, който възниква след края на Руско-турската война от 1878 г. и последвалите решения на Берлинския конгрес. Модификацията на етнокултурната идентичност на тези бежанци се случва в голяма част в пространството на бежанските вестници.

Мая Тименова изследва някои от обективните и субективните фактори, в резултат на които български интелектуалци напускат родината си в годините на тоталитарния режим. Текстът се спира на творбите на Георги Марков и Тончо Карабулков, които изпитват усещане за „чуждост“, за „вътрешна емиграция“ в собствената си родина.

Научната статия на **Клео Протохристова** разглежда миграцията на понятията като експанзия на означаването, чрез мигриращата идея за часовника. Нейният смислопораждащ потенциал, през философията и литературата, показва една от най-забележителните специфики на западната култура – способността ѝ да гради светове с помощта на часовници.

В „Между миграцията и вкореняването: фигурата на пастора в творчеството на Данаил Налбантски“ **Калин Михайлов** извежда усещането за „островност“ в романа „Блудния син“, полагайки го в по-общ духовно-екзистенциален план.

Дияна Николова пък разглежда литературният мит Сафо-Фаон като устойчив топос на културата, който възпява по неповторим начин копнежното очакване, любовната мъка и гибелните страдания на сърцето.

Обект на обстойното съпоставителното изследване за **Катерина Крушева** е понятието « Goethereif » (зрял за Гьоте) в България през Боян Пенев, Пенчо Славейков, Тодор Боров и в Германия през неговите еврейски почитатели, Хайне, в духа на Вилхелминизма и до

следвоенния период, но също и за германистиката извън Германия и за националната литература.

Светла Черпокова тръгва по пътя на една неосъществена миграция, като представя някои случаи на нереализирана читателска и литературна рецепция, възникнали в резултат на загубата на смислови пластове, при превод от един език на друг.

Надя Данова се спира на епохата на утвърждаване на българската национална идентичност и чрез разнообразни примери изтъква сложните и нееднозначни процеси, протичащи сред общностите от българи, попаднали в мултинационална среда. „Те дават основание да се твърди, че за българите от първата половина на XIX в. идеята за „свои“ и „чужди“ не се базира единствено на етническият принцип, но и на социалната идентичност на отделните актьори.

Петър Сотиров излага своите лични наблюдения, натрупани през повече от 30 години, на модели на езиково поведение на българите в чужбина.

Огнян Ковачев се впуска в номадски размисли за днешния свят като място за повсеместна миграция. През метафората на Хоми Баба за съвременната култура като дислоцирана в мозаечни мултикултурни общности, авторът изтъква значимостта на превода като основен посредник и модел на общуване.

Амелия Личева разсъждава за посоките на миграцията и твърди: „Колкото повече научаваме за себе си през очите на другите, толкова повече се увеличават шансовете ни да станем по-отворени и да ни е по-лесно да бъдем истински глобално подвижни граждани.“

Ерика Лазарова разглежда влиянието на богомилството върху културата на Окситания, напомняйки, че политиката на провинция Лангедок в Южна Франция от последните години е ориентирана към отричане на българските корени на катарството.

Лилия Кирова се пита какви са мерките и критериите, с които се измерват ценностите и за смяната на естетическите критерии в българския и хърватския случай, в контекста на епохата на модерността и все по-усиленото мигриране на културите.

Русана Бейлери се спира на твореца в емиграция в албанската литература, на взаимоотношенията между „стара диаспора - нова диаспора“, на „емигранта-дисидент“, за връзката с родината и приноса на творците-емигранти в областта на преводната литература.

Йорданка Бибина предлага проникновен анализ на романа „Гурбет“ на Нихат Бехрамоглу, една значима тема в балканските литератури, в контекста и на най-новите изследвания на „културата на гурбета“.

Йонка Найденова разглежда културологичните аспекти на превода и по-конкретно взаимодействието между българската и унгарската култура.

Сандра Власта анализира позицията (позициите) на Димитър Динев в литературното поле и като посредник за българската литература.

Последната статия в сборника е на **Румяна Л. Станчева**, която се спира на мигриращите личности в изкуствата. Жорж Папазов, Христо Явашев, Юлия Кръстева, Панайот Истрати са сред видните представители, които авторката съпоставя.

Безспорна е актуалността и значимостта на този сборник в контекста на надигащите се днес все по-мощни вълни на ксенофобия, страх от и омраза към чуждото и различното. Този сборник е щастлива среща на толкова разнообразни култури, както успяхте да се убедите. Да си пожелаем да има много читатели и да допринесе за преодоляването на мисловните граници.